

**Цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право**

УДК 347.728:341.231.145

Наталія Блажівська *

ПІДСТАВИ ТА СПОСОБИ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

Стаття стосується дослідження захисту корпоративних прав у практиці ЄСПЛ. Встановлено, що корпоративні права підпадають під дію ст. 1 Протоколу 1 та ст. 6 ЄКПЛ. Захищаються як майнові, так і немайнові корпоративні права в їх єдності, як від порушень з боку держави, так і від порушень з боку інших осіб, зокрема решти учасників господарського товариства чи самого господарського товариства.

Ключові слова: корпоративні права, практика ЄСПЛ, порушення корпоративних прав, визнання права порушеним, справедлива сатисфакція.

Блаживская Н. Е. Основания и способы защиты корпоративных прав в практике ЕСПЧ.

Статья касается исследования защиты корпоративных прав в практике ЕСПЧ. Установлено, что корпоративные права подпадают под действие ст. 1 Протокола 1 и ст. 6 ЕКПЧ. Защищаются как имущественные, так и неимущественные корпоративные права в их единстве, как от нарушений со стороны государства, так и от нарушений со стороны других лиц, в частности остальных участников хозяйственного общества или самого хозяйственного общества.

Ключевые слова: корпоративные права, практика ЕСПЧ, нарушения корпоративных прав, установление факта нарушения права, справедливая сатисфакция.

Blazhivska N. Ye. Bases and remedies for protection of corporate rights in ECHR case law.

Article deals with research protection of corporate rights under the case law of the ECtHR. It is determined that corporate rights fall under Art. 1 of the Protocol 1 and Art. 6 of the ECHR. Both property and non-property corporate rights are protected in their unity, both from violations by the state and from violations by other persons, in particular, other members of the economic partnership or the economic partnership itself.

Keywords: corporate rights, ECtHR case law, corporate rights violations, finding of rights violations, just satisfaction.

Постановка проблеми. 25 липня 2002 року Європейський суд з прав людини постановив рішення у справі **Sovtransavto Holding v. Ukraine** [1], що, на наш погляд, стала одним із найбільш знакових рішень проти України, зміст якого фактично спрямований на захист корпоративних прав заявників. Це рішення здійснило визначальний вплив як на правотворення, зокрема стало черговим поштовхом до прийняття спеціального закону про виконання рішень Європейського суду з прав людини, так і на правозастосування, оскільки неодноразово застосовується судами України як джерело права, у тому числі при розгляді корпоративних спорів. Однак, єдина річ, яку не вдалося досягти, так це усунути можливість повторення аналогічного порушення. Так, майже десять років по тому (6 жовтня 2011 року) Європейський суд з прав людини постановляє інше рішення у справі **Agrokompleks v. Ukraine** [2]. При ознайомленні з ним у вітчизняних науковців справедливо виникає певне відчуття *déjà vu* (фр. «вже (раніше) бачене», дежавю) – надто вже воно нагадує перше українське рішення [3, с. 44], оскільки сам Європейський суд з прав людини встановив подібність вказаних справ. Зазначене обумовлює актуальність дослідження захисту корпоративних прав у практиці Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рішення у справі **Sovtransavto Holding v. Ukraine**, зокрема, та захист корпоративних прав у практиці Європейського суду з прав людини вже ставали предметом вітчизняних наукових досліджень. Так, до авторів, праці яких покладені

в основу нашого дослідження, належать: Т. М. Карнаух, О. Р. Кібенко, Р. А. Майданик, Л. О. Перверзева, О. О. Посикалюк, В. Д. Примаєв, І. В. Спасибо-Фатєєва та інші.

Ставимо собі за завдання в цій статті дослідити підстави та способи захисту корпоративних прав Європейським судом з прав людини (надалі – ЄСПЛ) відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – ЄКПЛ).

Виклад основного матеріалу. Корпоративні права досить тривалий час визнаються такими, що підпадають під захист ЄКПЛ. Так, чи не вперше було встановлено, що ст. 1 Протоколу 1 поширює свою дію і на корпоративні права в рішенні по справі **Bramelid and Malmström v. Sweden [1] 1982** року. Зокрема зазначено, що частка в статутному капіталі господарського товариства є складним об'єктом: посвідчує участь володільця в товаристві разом із кореспондуючими правами (особливо, правом голосу), а також встановлює непрямою позов щодо майна господарського товариства. У зв'язку із цим зроблено висновок, що частка в господарському товаристві наділена економічною цінністю, а право на таку частку вважається майном у розумінні ст. 1 Протоколу 1. Такий висновок був повторений та розширений у справі **Company S. and T. v. Sweden** у 1986 році [5]. Зокрема, було уточнено, що з права на частку в господарському товаристві випливає не тільки право на непрямий позов щодо майна господарського товариства, але й інші права, особливо право голосу та право впливати на дії господарського товариства.

Отже, корпоративним правам притаманні усі ознаки, яким має відповідати те чи інше суб'єктивне право, щоб його можна було визнати майном у розумінні ст. 1 Протоколу 1. Серед таких ознак виділяють: 1) змістова характеристика: суб'єктивне право може складати собою майно лише у тому разі, якщо таке право має економічну цінність, яка більш-менш точно може бути виражена в грошовому еквіваленті; 2) галузева належність: «майно» – це категорія цивільного права; право на майно – це суб'єктивне цивільне право, тому, властиво, майном може бути лише таке право, що є цивільним за своєю природою; 3) визначеність: для того, аби вважатися майном і бути забезпеченим можливістю судового захисту, певне право мусить бути достатньо визначеним [6, с. 207–210]. Зокрема, економічна цінність корпоративних прав полягає в тому, що вони виникають із майнової участі в господарському товаристві, спрямовані на управління корпоративним капіталом, вартість яких може бути визначена на підставі номінальної, ринкової чи експертної оцінки. Корпоративні права є приватно-правовими за своєю природою, оскільки виникають між юридично рівними засновниками (учасниками) господарського товариства, на підставі їх вільного волевиявлення створити та (або) брати участь у такому товаристві шляхом внесення відокремленого майна як вкладу до статутного (складеного) капіталу. Визначеність корпоративних прав досягається шляхом їх закріплення на рівні установчих документів господарського товариства, державної реєстрації відомостей щодо засновників (учасників) господарського товариства, а для акціонерних товариств – також складанням реєстру власників іменних цінних паперів. При цьому заявниками у таких справах можуть бути як фізичні особи, так і юридичні особи [7, с. 104–109].

Крім того, слід констатувати, що змістом ст. 1 Протоколу 1 охоплюються як майнові, так і особисті корпоративні права. Тобто, практика ЄСПЛ не ставить демаркаційної лінії між майновим та особистими корпоративними правами, розглядаючи їх у нерозривному взаємозв'язку. У вітчизняній науці такий же підхід обґрунтовує С. І. Шимон, стверджуючи, що всі права у сфері корпоративних відносин стосуються майна товариства; майнові права членів товариства уповноважують їх претендувати на частину доходу, на частину майна при ліквідації, на придбання частки в товаристві: немайнові – на участь у правлінні підприємницьким товариством, метою якого є одержання прибутку; будь-який акт управління товариством підпорядкований загальній меті, тому право на участь у цілому є правом на майно, що дозволяє вважати такі права персональними майновими правами. Таким чином, корпоративні права охоплюють майнові права (на дивіденди, на частку майна при ліквідації товариства) і персональні права на майно (участі в управлінні товариством) [8, с. 226–227]. До такого ж правового висновку дійшов Верховний Суд України, вирішуючи питання про неможливість застосування п. 1 ч. 1 ст. 268 ЦК України (непоширення позовної давності на вимогу, що впливає із порушення особистих немайнових прав) до особистих корпоративних прав [9]. Обґрунтовано

це тим, що право участі у товаристві може передаватися винятково разом з іншими складовими прав учасника товариства – майновими правами. Тому корпоративні права учасника господарського товариства, які витікають із права його участі в цьому товаристві, не є особистими немайнновими правами.

Практика ЄСПЛ розмежує випадки, коли порушення стосуються корпоративних прав учасників (засновників) господарського товариства та коли порушення стосувалися майнових прав самого господарського товариства. При цьому визнається загальний принцип, відповідно до якого учасники господарського товариства не мають права звертатися до суду (**locus standi**) у випадку порушення прав самого господарського товариства. Прикладом цього може бути справа **Terem LTD, Chechetkin and Olius v. Ukraine** [10], в якій другий та третій заявники (громадяни України І. В. Чечоткін та Є. В. Оліус відповідно) є співвласниками юридичної особи (ТЗОВ «Терем»), яка є першим заявником у цій справі, що оскаржували незаконну конфіскацію майна ТЗОВ «Терем». Розглядаючи справу на предмет прийнятності, ЄСПЛ звернув увагу на те, що учасники товариства, у тому числі й мажоритарні учасники, не можуть претендувати на статус потерпілих від порушення прав саме товариства (див. рішення ЄСПЛ у справі **Agrotexim and Others v. Greece** [11]).

Крім того, враховуючи доктрину горизонтальної дії прав людини та концепції позитивних обов'язків держави, застосованих у практиці ЄСПЛ, ст. 1 Протоколу 1 передбачає обов'язок забезпечувати ефективну реалізацію права власності, може означати для держави позитивні зобов'язання (**X and Y v. The Netherlands** [12]). Що стосується права, гарантованого ст. 1 Протоколу 1, то такі позитивні зобов'язання можуть вимагати здійснення певних необхідних заходів, спрямованих на захист права власності навіть у випадках, коли йдеться про спір між фізичними або юридичними особами. Так, корпоративні права можуть зазнавати втручання як внаслідок дій інших учасників господарського товариства, так і самого товариства. Наприклад, процедура **squeeze-out** була визнана такою, що не порушує Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [13, с. 98].

Крім того, позитивний обов'язок держави передбачає необхідність розробити таку судову процедуру, яка була б забезпечена усіма необхідними процесуальними гарантіями та дозволяла б національним судам ефективно й справедливо розглядати будь-який спір, що виникає між приватними особами. Для прикладу, у справі **Sovtransavto Holding v. Ukraine** [1] ЄСПЛ констатував серйозні недоліки, які мала судова процедура. ЄСПЛ вважає, що несправедливий характер, який був властивий судовій процедурі, має прямий зв'язок із правом власності заявника. І дійсно, безперечним є те, що відмова судових інстанцій підкорятися вказівкам Вищого арбітражного суду, а також істотні відмінності в підходах, які продемонстрували судові інстанції різних рівнів при застосуванні й тлумаченні національного права, зробили можливим багатократне відновлення судової процедури і таким чином створили ситуацію постійної невизначеності відносно питання про законність рішень «Совтрансавто-Луганськ» і актів виконкому Луганська. Окрім цього, акти втручання органів виконавчої влади держави в судові процедури істотним чином сприяли цій невизначеності. Нарешті, форма, в якій завершилася судова процедура, не видається сумісною з обов'язком держави реагувати з максимальною когерентністю на ситуацію, в якій знаходився заявник. Як наслідок, заявник вимушений був терпіти таку невизначеність упродовж періоду, за який первинна вартість його акцій була зменшена, що спричинило зміни в повноваженнях заявника управляти «Совтрансавто-Луганськ» і контролювати його майно.

Аналіз правових позицій, зроблених у практиці ЄСПЛ, приводить нас до висновку, що втручання в корпоративні права, яке підпадає під дію ЄКПЛ, охоплює принаймні такі випадки. По-перше, таким втручанням вважається пряме позбавлення особи її корпоративних прав як майна з боку національних органів державної влади, або інше втручання, прирівняне до такого позбавлення власності. Прикладом може бути справа **Reisner v. Turkey** [14], в якій заявник був акціонером Демирбанку до того, як банк був поглинений державою. Акції Демирбанку, що належали заявникові, втратили юридичну силу, коли Демирбанк припинив своє існування і був виключений із комерційного реєстру після його продажу **HSBC**. На думку ЄСПЛ, ці дії склали втручання в право власності заявника.

По-друге, порушенням прав учасників (засновників) господарського товариства є в рівній мірі як знецінення корпоративних прав внаслідок зменшення частки особи в статутному капіталі господарського товариства, так і знецінення корпоративних прав внаслідок розпродажу майна господарського товариства за значно заниженими цінами [15, с. 6]. Зокрема, у досліджуваній справі **Sovtransavto Holding v. Ukraine** [1] порушенням корпоративних прав було визнано: з одного боку, зменшення правомочностей заявника як власника акцій управляти господарським товариством та контролювати його майно внаслідок незаконного зменшення частки в статутному капіталі з 49 % до 20,7 % шляхом неодноразового збільшення статутного капіталу «Совтрансавто-Луганськ»; з іншого боку, отримання заявником компенсації, яка не відповідала частці капіталу, що належала йому спочатку як власнику 49 % акцій, через зменшення значною мірою активів самого господарського товариства внаслідок неправомірних дій його органів управління щодо масового розпродажу майна товариства за значно заниженими цінами.

По-третє, порушенням прав учасників (засновників) господарського товариства визнається обов'язковий для них продаж (обмін) їх часток в такому товаристві за ціною, яка явно не відповідає ринковій вартості. Наприклад, у справі **Offerhaus and Offerhaus v. the Netherlands** [16] ЄСПЛ визнав, що заявники можуть претендувати на статус потерпілих від порушення ст. 1 Протоколу 1. Обґрунтовано це тим, що заявники, які були акціонерами публічної компанії, скаржилися, що в результаті злиття компанії, акціонерами якої вони були, з іншою компанією, вони були вимушені обміняти акції старої компанії на акції нової за невідповідним курсом.

По-четверте, тривала затримка виконання рішення суду щодо передачі акцій заявникам. Так, у справі **Murtić and Ćerimović v. Bosnia and Herzegovina** [17] ЄСПЛ встановив, що рішення національного суду зобов'язало владу встановити вартість акцій заявників, видати індивідуальні сертифікати акцій і зареєструвати їх в Комісії з цінних паперів, з тим щоб вони могли здійснювати свої права в якості акціонерів для участі в керівництві компанії і в розподілі прибутку. Попри те, що виконання такого рішення вимагає комплексу складних фінансових і юридичних процедур, та втрату чи знищення через військові дії деяких важливих документів, що стосуються процесу приватизації компанії, і що записи компанії не зберігалися належним чином впродовж деякого періоду, ЄСПЛ не визнав, що це може бути підставою для затримки виконання рішення більш ніж на п'ять років. Така затримка в практиці ЄСПЛ вважається надмірною.

Захист корпоративних прав, як і будь-яких інших прав, що підпадають під дію ЄКПЛ, відбувається за допомогою таких способів захисту, як визнання права, закріпленого в Конвенції порушеним, справедлива сатисфакція (компенсація) [18, с. 127]. При цьому остання може охоплювати як майнову (матеріальну), так і немайнову (моральну) шкоду. Загалом, компенсація, яка присуджується ЄСПЛ на підставі статті 41 ЄКПЛ, повинна враховувати обставини справи і бути «справедливою». Для цього в практиці ЄСПЛ вироблено такі основні постулати. По-перше, ЄСПЛ може вирішити, що констатація порушення ЄКПЛ сама по собі є достатньою справедливою компенсацією відносно того або іншого типу заявлених збитків, і не присудити грошової компенсації. По-друге, ЄСПЛ може також визнати справедливим присудити суми менше реально понесених збитків чи витрат або не присудити нічого. Це може статися, наприклад, у справі, де заявник сам сприяв створенню ситуації, що є предметом скарги, або несе відповідальність за понесені збиток або витрати. По-третє, ЄКПЛ компенсує тільки дійсно заподіяну шкоду. Іншими словами, йдеться про те, щоб добитися *restitutio in integrum*. Це може мати на увазі компенсацію реальних збитків (*damnum emergens*) і упущеної вигоди або втрат, які можна чекати в майбутньому (*lucrum cessans*). Проте якщо реальні збитки не піддаються точній оцінці, то Суд визначає збитки на підставі наявних у нього фактів. По-четверте, ЄСПЛ не має на меті покарання Договірної Сторони, тому не задовольняє вимоги про виплату збитків, які можуть бути кваліфіковані як «каральні», «обтяжливі» або «показові».

Екстраполюючи ці постулати на захист корпоративних прав, можна відзначити, що визначення компенсації за їх порушення буде залежати від багатьох факторів, які спробуємо згрупувати таким чином. Насамперед слід враховувати характер самого порушення, його

тривалість та наслідки, зокрема те, чи мало місце позбавлення корпоративних прав, чи втрата контролю над діяльністю господарського товариства, чи відсутність ефективного механізму їх захисту. Наприклад, у справі **Kohlhofer and Minarik v. Czech Republic** [19] ЄСПЛ визнав, що право заявників на доступ до правосуддя для оскарження рішень загальних зборів було обмежене, однак відхилив вимоги справедливої компенсації, вважаючи, що встановлення порушення ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ є само по собі достатньою компенсацією для заявників.

Чергова група факторів, які впливають на розмір компенсації за порушення корпоративних прав, визначають втрату ними майнової цінності внаслідок такого порушення. При цьому майнова цінність корпоративних прав є виключно індивідуальною і залежить від фактичних обставин кожної конкретної справи. Так, для визначення розміру збитків, які підлягають відшкодуванню, необхідно враховувати: 1) розмір частки, яка може бути рівною або перевищувати половину статутного капіталу, надавати контроль або бути незначною, такою, що не надає можливості впливати на діяльність товариства [20, с. 68] (наприклад, домінуючий контрольний пакет акцій, значний контрольний пакет акцій, значний пакет акцій, контрольний пакет акцій); 2) оборотоздатність корпоративних прав, тобто можливість відчужувати частку в статутному капіталі (акції) [8, с. 228] (наприклад, методика оцінки вартості акцій, які перебувають, та тих, які не перебувають в обігу на фондових біржах, відрізняється [21]); 3) рентабельність самого господарського товариства, тобто, майнова цінність, яка полягає у володінні акціями або часткою в статутному капіталі, залежить від прибутковості господарського товариства [20, с. 68]; 4) вартість частини майна товариства, що відповідає частці учасника в статутному капіталі, яка повинна визначатися виходячи з вартості усього майна, що належить товариству, у тому числі основних засобів, нематеріальних активів, оборотних активів, майна неvirробничого призначення з урахуванням майнових зобов'язань товариства [22].

Так само порушення корпоративних прав може тягнути за собою компенсацію моральної шкоди. Це знаходить своє обґрунтування у вітчизняній науці. Так, В. Д. Примак у своєму дослідженні робить висновок щодо припустимості застосування такого способу захисту цивільних прав та інтересів, як відшкодування моральної шкоди, у разі порушення корпоративного правочину, яким було закріплено право сторони на одержання компенсації за немайнові втрати, спричинені його порушенням; зазначена вимога може бути пред'явлена іншою стороною цього правочину [23, с. 158]. ЄСПЛ, більше того, визнає можливість компенсації моральної (немайнової) шкоди як фізичній, так і юридичній особі як суб'єктам корпоративних прав. Так, у справі **Sovtransavto Holding v. Ukraine** [24] ЄСПЛ повторив правовий висновок про те, що шкода, інша ніж матеріальна, може включати для господарського товариства більш чи менш «об'єктивні» і «суб'єктивні» елементи. Серед таких елементів слід відзначити репутацію підприємства, але й також непевність у плануванні рішень, які слід приймати, труднощі в управлінні самим підприємством, наслідки чого не піддаються точним розрахункам, і, нарешті, дещо меншою мірою, тривогу та неприємності, які можуть відчувати члени керівних органів товариства. Так, становище тривалої непевності, в якому опинився заявник, повинно було об'єктивно спричинити, з одного боку, значні труднощі в плануванні рішень, що мали прийматися стосовно управління «Совтрансавто-Луганськ», а з іншого – неприємності у відносинах заявника як холдингу із транспортними товариствами, що використовують марку «Совтрансавто». Крім того, ця непевність мала завдати шкоди репутації самій марці в очах дійсних та потенційних клієнтів.

Висновки. Таким чином, корпоративні права підпадають під дію ЄКПЛ, а саме – ст. 1 Протоколу 1, оскільки охоплюються змістом поняття «майно», та ст. 6 ЄКПЛ, коли порушення права на доступ до правосуддя полягає у відсутності належного судового захисту корпоративних прав. При цьому відповідно до практики ЄСПЛ захищаються як майнові, так і немайнові корпоративні права в їх єдності, як від порушень з боку держави, так і від порушень з боку інших осіб, зокрема решти учасників господарського товариства чи самого господарського товариства. Корпоративні права в практиці ЄСПЛ захищаються такими способами, як визнання корпоративного права порушеним, відшкодування збитків та компенсація моральної шкоди, завданих порушенням корпоративних прав.

Список використаних джерел:

1. Case of Sovtransavto Holding v. Ukraine: Court (Fourth Section) Judgment. 25.07.2002. App. No. 48553/99. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60634>
2. Case of Agrokompleks v. Ukraine: Court (Fifth Section) Judgment (Merits). 06.10.2011. App. No. 23465/03. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106636>
3. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: *Науково-методичний посібник для суддів*. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 128 с.
4. Bramelid and Malmström v. Sweden: Commission (Plenary) Decision. 12/10/1982. App. No 8588/79 8589/79. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-74445&filename=BRAMELID%20v.%20SWEDEN.pdf>
5. Company S. and T. v. Sweden: Commission (Plenary) Decision. 11/12/1986 App. No(s). 11189/84. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1275>
6. Карнаух Б.П. Поняття майна в контексті статті 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 205–214.
7. Данелія О.С. Юридичні особи як суб'єкти звернення до Європейського суду з прав людини. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1. С. 104–109.
8. Шимон С.І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин. К.: Юрінком Інтер, 2014. 664 с.
9. Постанова Верховного Суду України від 4 лютого 2015 року у справі № 3-216гс14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42708922>
10. Case of Terem LTD, Chechetkin and Olius v. Ukraine: Court (Second Section) Judgment (Merits and Just Satisfaction). 18.10.2005 App. No 70297/01. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70638>
11. Case of Agrotexim and others v. Greece: Court (Chamber) Judgment. 24.10.1995. App. No. 14807/89. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57951>
12. Case of X and Y v. The Netherlands: Court (Chamber) Judgment (Merits and Just Satisfaction). 26.03.1985. App. No. 8978/80. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57603>
13. Посикалюк О.О. Механізм примусового продажу акцій squeeze-out: досвід ЄС та перспективи впровадження в законодавство України. *Проблеми модернізації приватного права в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць / за заг. ред. Ю. В. Білоусова*. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2015. С. 94–102.
14. Case of Reisner v. Turkey: Court (Second Section). Judgment (Just Satisfaction) 01.12.2016. App. No. 46815/09. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168932>
15. Белкін М.Л. Проблеми судового захисту майнових прав акціонерів в світлі рішень Європейського суду з прав людини. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 17 (4'2012). URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/199/220>
16. Case of Offerhaus and Offerhaus v. the Netherlands: Court (First Section) Decision. 16.01.2001. App. No. 35730/97. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5672>
17. Case of Murtić and Ćerimović v. Bosnia and Herzegovina: Court (Fourth Section) Judgment (Merits and Just Satisfaction). 19.06.2012. App. No. 6495/09. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111518>
18. Посикалюк О.О. Захист особистих немайнових прав фізичної особи Європейським Судом з прав людини. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3 (27). С. 124–128.
19. Case of Kohlhofer and Minarik v. Czech Republic: Court (Fourth Section) Judgment (Merits and Just Satisfaction). 15.10.2009. App. No. 32921/03, 28464/04, 5344/05. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95099>
20. Монастырский Ю.Э. Убытки вследствие умаления корпоративных прав. *Закон*. 2017. № 7. С. 66–77.
21. Case of Lithgow and Others v. The United Kingdom: Court (Plenary) Judgment (Merits). 08.07.1986. App. No. 9006/80 9262/81 9263/81. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57526>

22. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин : постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 № 4. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16>

23. Примак В.Д. Допустимість відшкодування моральної шкоди, завданої у зв'язку з вчиненням або порушенням корпоративного правочину. *Корпоративні право чини : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27–28 вересня 2013 року)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 154–158.

24. *Affaire Sovtransavto Holding c. Ukraine: Court (Fourth Section) Judgment (Just Satisfaction)*. 02.10.2003. App. No. 48553/99. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-65888>

** Блажівська Наталія Євгенівна – кандидат юридичних наук, докторант Інституту законодавства Верховної Ради України.*

Стаття надійшла до редакції 2 листопада 2019 р.